

Francisco Muñoz en Pilar.

Opname datum: 6 april 1990

Plaats: de huiskamer.

Vrijdagmiddag. Pilar heeft het druk want ze moet helpen in de slagerij waar op vrijdag extra veel werk is. Tevens zorgt ze voor de huishouding, haar dochter staat in de slagerij. De oudste kleindochter en de kleinzoon zitten op de middelbare school in Huesca en komen deze middag voor de vakantie van semana santa thuis. De jongste kleindochter doet haar best om overal bij te zijn. Zij stelde ook de vragen aan oma, vorig jaar op het plein. Nieuwsgierig naar oma's verleden, of interessant doen voor mij?

Tussenvoegen dagboekfragmenten.

H: We zijn hier in het huis van Francisco en Pilar en we gaan praten over het leven van Francisco. Francisco, hoe oud ben je?
F: 78.

H: Dan ben je dus geboren..

F: in het jaar.. in het jaar '11..

H: Dus heb je een aardige tijd in het dorp doorgebracht?

F: In het dorp.. oh.. ik vanaf '47 tot nu.. ben ik hier geweest.. maar daarvoor.. tot '16... tot aan los diez y seis.. Tot aan '16.. daarna woonde ik in Cataluña..

H: Si? Om te werken?

F: Als herder.. vanaf '16 en daarna was ik in Cataluña.. als herder..

H: Wat kun je je herinneren van de eerste jaren, voordat je vertrok?

F: Oh.. ik weet het niet.. ik herinner me.. dat ik.. met de schapen op pad was.. van een familie.. die me de kost gaven.. ik werd er al op uitgestuurd om overdag de schapen te hoeden..

H: Je was met vier broers thuis, nietwaar?

F: Met m'n broers heb ik maar heel weinig in huis gewoond.. samen heel weinig.. We waren met ons zevenen..

H: Zeven broers en zussen?

F: Ze woonden allemaal in Barcelona.. María niet.. maar de oudste (zus).. en de ander die in Barcelona woonde.. waren erg jong toen ze uit het dorp vertrokken..

H: Je hebt twee zussen die ouder zijn dan jij?

F: Twee zussen en twee broers.. die ouder zijn dan ik.. En dan de kleintjes.. kom ik.. en María.. en dan zij die in de oorlog dood is gegaan.

H: Samen zijn jullie dus bijna nooit in huis geweest?

F: Soms.. op feestdagen.. dan kwamen ze van hun werk vandaan.. en ik.. die ook diende.. ook.. ik kwam hier dan ook een dag.. of twee naartoe.. drie.. voor san.. of voor San Miguel.. o.. (Pilar: Ana.. drink je koffie etc..) of voor dit soort zaken.. En dan weer terug naar de kudde..

H: Wat voor soort werk deden je ouders toen?

F: De grond.. ze hadden grond.. en m'n vader al jornal....

H: Jornal op grond van anderen?

F: Zo is het.. van hen die hadden...

(P: een beetje melk in de koffie...?)

F: Steeds hetzelfde jornal.. en wij hadden ook land.. en vijgen plukken a medidas.. m'n vader... in de zomer.. en wij gingen hem helpen.. zo'n beetje.. we waren nog kinderen.. en olijven schudden.. en naar de monte... de kinderen.. als ze zaaiden.. en

zo.. dat deden we allemaal toen..

H: Maar op het land van je ouders of op het land van andere mensen?

F: Daar waar werk was.. En hij raapte olijven waar die waren.. of als ze nog niet geplukt waren.. dan vroeg hij toestemming om ze te plukken.

F: Want.. met de olijven.. blijven er altijd wel wat op de grond liggen.. en die vroeg hij dan te mogen rapen.. want anders gingen ze verloren..

F: Mijn zus.. die nu in Barcelona woont.. en ik.. om haar te helpen.. poqueta cosa.. stelde ik niet zoveel voor... maar zij raapte er meer dan ik... En na een tijdje hadden we er genoeg.. om olie van te maken..

H: Dat deden jullie thuis?

F: Hier.....

H: Hoeveel jaar ben je naar school geweest, want je bent naar school geweest, nietwaar?

F: Naar school.. een jaar....

H: Waarom niet langer?

F: Hombre.. van 7 tot 8 jaar.. Niet langer.. want.. mira.. (onverstaanbaar) y prau.. genoeg.. en als herder.. en dat ging voort.. verder.. verder.. tot... het jaar '48 was ik in Cataluña.. Daar tussendoor kwam de oorlog... ik ben in de oorlog geweest.. ik was in Valencia.. en daar zat ik goed.. ik zag geen tiro ni un medio.. ik heb nog geen half schot horen lossen.. geen enkel schot.. Ik zat steeds bij de intendencia... van de brigade.....

H: Je begon met werken omdat er thuis te weinig te eten was, of?

F: Hombre... claro.. zo was het thuis.. er was niets..

(P: cognac of wiskey in de koffie... en koekjes.. etc.)

F: Het jaar dat je op school was, heb je toen wat geleerd?

F: No.. ik leerde weinig.. hier leerde ik heel weinig.. misschien wel iets.. maar dat vergeet je.. dat vergeet je na zoveel jaar.. Daarna was ik een jaar in El Puigcat... waar ik als herder werkte.. en toen kwam er in de winter een cura.. in de winters.. en daar heb ik tot.. vermenigvuldigen geleerd.. en ik heb er een beetje leren schrijven.. niet goed.. want... schrijven.. want schrijven.. om een eend te laten lezen..

H: Dit onderwijs in Puigcat, werd dat door de baas georganiseerd?

F: No, no.. entonces.. no.. je betaalde.. al.. cura.. als je een jaar gaat of meer.. een jaar niet.. een winter.. dan betaalde je een duro.. aan de cura.. We gingen daarheen van 7 tot 8.. en dat is wat het was.. o sea.. je betaalde niet veel.. maar je verdiende ook niet veel.. Zij deden het... om het te doen.. om wat bij te verdienen.. maar.. daar gedroegen ze zich erg goed.. De baas liet ons erheen gaan (?) onduidelijk.....

H: Het geld dat je verdiende, was dat voor jou of voor thuis?

F: Si.. si.. wat ik spaarde, bewaarde ik voor thuis.. Je gaat wel eens naar een café.. dan was het een real.. en niet meer.. die je uitgaf.. Een dag naar de film.. een zaterdag.. dat kost je drie perros.. pues..

H: Een perro is een peseta?

F: No.. 30 centimos..

H: Hoeveel verdiende je daar toen?

F: Daar verdiende ik 2 reales.. iedere dag... en ze gaven me te eten.. Daar.. verdiende ik dus.. 12 duros.. per maand.. Daarna gaven ze me 18... en daarna 20.. En zo ging het omhoog... tot 20.. Terwijl ik daar was ging het omhoog tot 20.. en ik was er 7

jaar..

H: Tot aan je 23e jaar en tot in het jaar 19... 30?

F: No... Tot het jaar '33 was ik daar.. vanaf m'n 16e jaar.. En in 1933 kwam ik hierheen.. na de revolutie die ze hier gemaakt hadden.. Toen was ik er niet.. Ik kwam hierheen toen ze m'n broer gevangen gezet hadden... gearresteerd.. toen kwam ik hier om m'n vader te helpen.. Toen...was ik... 21.... 22.... vaya 23 jaar.....

H: Waarom waren zij gearresteerd?

F: Want er was een aborto(?) geweest... die zich op straat bevond... en toen kwam de guardia civil.. nee.. de guardia de asalto.. en die pakte iedereen op die aangewezen werd.. die .. en hij.. en hij.. Zij bleven 4 of 5 maanden in Jaca.. Daar waren m'n broers.. drie... nee.. de ene niet... die was ontsnapt.. die zat in het huis Nuña.. de oudste..

H: Ontsnapte hij uit Jaca?

F: No..no.. ze kregen hem niet te pakken.. En hiervandaan... ontsnaptten ze terwijl ze een duro beloofden aan degenen die ze aangaf (onduidelijk?).. en eso.. en m'n broer en nog vier anderen bleven daar.. verborgen.. in andere dorpen.. Ze bleven daar in San Valero.. in andere dorpjes por allí.. in Puigcat.. en ik herinner me die andere dorpjes daar niet.. en daar plukten ze olijven.. en a ganas.. wanneer ze wilden... bonen.. En in mei...geloof ik.. hebben ze ze allemaal weer vrij gelaten.. en kwamen ze terug met toestemming.. kwamen ze terug naar huis.. en daar pues.. gingen ze al jornal...

H: Kende jij toen de ideeën van je broers al?

F: Hombre.. pues.. ideeën.. Ze hadden nooit ideeën fuertes.. fuertes.. gehad... die hadden ze niet.. Je had meer... pues.. je ging meer waar die partido ese.. die partij ging... daar ging je heen.. maar nee.. om te zeggen je ging hier.. of daarheen.. nee.. dat ontging je.. je had je bewijs van lidmaatschap, carnet.. en verder niet...

H: Maar had je linkse ideeën of..

F: Sii.. eso si.. we waren links... eso si.. Maar ik wil niet zeggen dat.. dat het ideeën waren.. zoals dat bij velen gebeurde.. dat we het maximum deden.. zoals anderen.. die vuelfen tontos.. die er stom van gingen doen.. en tegelijkertijd bleven we ook niet stil zitten afwachten.. maar we hadden hersenen van desgraciados.. weinig ontwikkeling... en er waren er die zich aangetrokken voelden.. om zich te vermaken.. en dat zijn de stomelingen..

H: Het waren ideeën van gelijkheid voor iedereen.. en niet om de revolutie.. ?

F: Allí está.. precies.. Maar hombre.. weet je wat er gebeurde.. ik.. niets.. ik pues.. woonde daar 6 jaar.. en in '34 ging ik weer terug naar Lérida.. Dat was dicht bij Lérida waar ik was.. in Puigcat was ik het eerst.. en later naar mostrella.. in Lérida.. weet je (?).. en ik ging naar Montilibur (?).. en daar bleef ik tot het oorlog werd.. En toen kwamen ze me daar opzoeken.. omdat.. een van de ramos.. de eso.. een van de bedrijfstukken (?)... om hier te komen werken.. En hier bleef ik pues.. kort.. Want toen kwam weer iemand van daar me halen.. iemand die in het comité van daar.. van Lérida zat..

H: Comité van de CNT?

F: Si.. om daar heen te gaan.. Justo Val... heb je wel eens over hem horen praten.. Nou deze Justo Val.. vroeg aan het comité hier... of ik kon komen en zo.. want er was daar een kudde in

het kollektief.. en ik ging erheen.. en daarna ging ik voor het kollektief werken.. me pusé en la colectividad.. In een kollektief van vrienden.. dat was een torre.. en ik bleef bij hen... totdat ze me voor militaire dienst opriepen.. en toen moest ik vertrekken.....

H: Wat veranderde voor jou in je werk. Ik kan me voorstellen dat je als herder altijd alleen over de monte zwierf?

F: Toen ik bij het kollektief werkte... toen ging ik niet hoeden op de monte.. Want ik werkte er enige dagen en hielp de kudde bijeen te drijven.. en hielp ze met slachten... en zo.. maar daarna.. ging je naar het land.. met de jongens mee.. por allí.. Want.. lo que pasa.. je bent jong.. ik was 23 of 24 jaar.. toen de oorlog uitbrak was ik 25 jaar.. en ik ging weer terug naar Lérida en ik was daar en zo.. vanaf.. en toen dat afgelopen was.. toen de oorlog kwam.. En toen kwam de oorlog.. en toen ik er uitkwam.. moest ik daarheen waar ik vroeger gewerkt had.. Want.. daar zeiden ze.. mira.. ik moest me daar melden.. want ik was daar toen de beweging begon.. en ze zeiden.... : 'je moet je melden binnen (?) onduidelijk'.. En ik ging daarheen... en ik meldde me.. (onduidelijk deel (?)..bij de burgemeester.. de autoriteit daar.. En ik zei.. dat ik me moest melden waar ik me toen die dagen had bevonden.. En hij bevestigde dat ik daar was geweest.. en daar.. de secretaris die de gemeenteraad hielp.. en die ze moest waarschuwen.. van: 'jij was hier.. en jij was daar.. en jij was bij die..' en ik .. niets anders.. ik was de kudde aan het hoeden.. Want ik bemoeide me daar.. niets.. alleen maar herder.. toen ik daar was.. Y.. claro pues.. er waren mensen die ze opsloten.. of die ze mishandelden toen ze ze hadden opgepakt.. maar mij hadden ze niets te maken... tegen mij hebben ze nooit iets gezegd.. Het kan zijn omdat ik weer in dat huis ging werken.. (bij die familie).. of dat ik niemand iets gedaan had.. zelfs niet gevraagd naar de een of ander... In tegendeel.. een zekere keer.. toen we..... daar waren... in het huis van een zieke.. die overleden was.. toen kwamen daar drie of vier... langs dat huis.. van de dode.. en ze droegen de symbolen van.. en ze deden hun groet.. want zij waren tegen hem.. ze waren fascisten.. En claro.. daar verzamelden zich een paar... het was in de maand december of januari.. of februari.. ik weet het niet.. en ze stopten in de straat.. en.. ze hielden een paar mensen aan.. así.. door de vochtigheid was het wat mistig... en ze zeiden.. dat ze de signas moesten laten zien.. en ik weet niet wat ze allemaal nog meer moesten dan die groet.. Con que.. met degenen met wie we daar waren.. toen we dat zagen.. toen kwamen we bijeen in de patio van het huis van een van ons.. en ik zei.. eso vale mas.. het is belangrijk dat jullie morgen ochtend naar het gemeentehuis gaan.. en vertellen wat er gebeurd is.. hoe de zaken ervoor staan.. Want, zei ik.. als ze x.. o y.. fulano o mengano.. oppakken.. zullen ze ze vermoorden.. Want zo stonden de zaken er toen voor.....

H: Hoewel ze je niet zo slecht behandelden, bevond je je dus in gevaar, als vele anderen?

F: Claro.. en niets..... en spraken we dit af...

(onduidelijk?).. we besloten ze die nacht niet te dragen.. de volgende dag wel.. zij.. ik niet.. ik wilde dat niet.. En ik zei tegen ze.. vale mas.. om voor goed licht te zorgen... dat ze kunnen zien.. wanneer ze dichterbij komen en alles.. zeg ik.. want... als ze nu de signas moeten controleren... in zo'n mistige nacht.. waarin je geen hand voor ogen kan zien.. waartoe

zouden ze de signas willen controleren... als heel het dorp het kan zien.. wat kunnen ze dan doen.. niets.. En dat spraken we af.. en de anderen.. ik ging niet terug naar het huis van de dode.. ik ging slapen.. en toen zij daar aankwamen.. parece que ya ha pasado.. ..

(Pilar komt met veel lawaai binnenstappen)..

F: En toen zij daar aankwamen... pues.. meldden zij zich.. toen ze daar aankwamen begonnen ze... (onderbreking...) 'ze hebben ons niet gearresteerd dankzij fulano?

(Onduidelijk stuk, pilar blijft onderbreken: Komt erop neer: Later probeerde Santos Francisco aan te geven en anderen bewezen dat hij tijdens de opstand niet geschoten had. Hij heeft z'n gebit niet in en dreigt steeds in slaap te sukkelen. Buiten is het guur, hij zit lekker naast de warme kachel en heeft net z'n middagmaal genuttigd. Logisch dat hij slaap heeft. We gaan verder..)

H: Jullie waren dus wel bang?

F: Oh.. bang waren we.. allemaal waren we bang.. Je wachtte alleen maar ...op de dag dat ik met nog twee werd opgepakt ging ik naar Soto.. Toen kwam de burgemeester.. met hun.. en die zegt.. toen hij me zag.. 'ik dacht dat je naar Frankrijk gegaan zou zijn..'.. want ook hij was bang dat.. er kon van alles gebeuren.. niet.. Nee, nee.. ze deden me niets.. Ik sliep 's nachts.. je verwachtte.. de dood komt bij iedereen langs.. si.. (of: onverwachts komt de dood etc..)

H: Je hebt geen last gehad van de mensen uit het dorp die tot in Lérida en Barcelona anderen opspoorden en vervolgen?

F: Ostia.. tot waar ze maar wilden.. maar zoals die ene zijn er niet zoveel. En omdat er daar.. niets met iemand gebeurd is.. niets meer.. dan een dode.. die niet door mensen uit het dorp is gedood... Een jongen werd in een vrachtwagen meegenomen.. die ging met de.. falangisten mee.. en dat wees iedereen af.. en men verdacht hem er van dat er iets in het dorp zou gebeuren.. maar er is nooit iets in het dorp gebeurd..

H: En je denkt dat omdat er daar minder gebeurd is dan hier..

F: Daar is niets gebeurd..

P: Daar is niemand vermoord.. door die van hun.. En wij wilden ook helemaal niemand doden.. Maar hier was er.. veel.. veel.. galeo..

F: Daar werd alleen maar de cura gearresteerd... en nog een cura van buiten... die op een avond op bezoek kwam..

H: Je denkt dat mensen als bijvoorbeeld Santos zo slecht zijn geweest, omdat zij in het dorp zoveel geleden hebben?

F, P: Die.. die heeft nooit geleden.. niets..

H: Maar waarom vervolgde hij dan zoveel mensen?

P: Omdat hij van hun partij was...

F: Omdat zij dat allemaal deden...

H: Want jou wilde hij toch op laten pakken?

F: Ostias...jazeke..

P: Op de spaanse televisie hebben ze een interview met Santos gehad.. en ze vroegen hem over Fleta.. Si.. en hij gaf details over alles van Fleta.. en het kwam op de Aragonese televisie.. Santos praatte.. en vertelde aan de televisie alles wat Fleta gedaan had.. Weet je.. velen denken dat Fleta veel voor dit dorp gedaan heeft.. maar hij heeft niets gedaan.. Hij dacht dat hij de amo, baas, van alles was..

H: Ja, dat hoorde ik..

P: .. en dat kon niet.. Op een dag moest hij ontsnappen.. hij hield een meeting.. ze trokken hem bijna de straat op.. de jongens uit het dorp.. Ze verdeelden.. de montes.. voor de armen.. en hij wilde de beste hebben. Ah.. en het was voor de werkers en hij had nog nooit gewerkt.. hij deed altijd wat anders..

F: Pues.. we lieten de motoren niet door.. die wilden naar het centrum.. en de oudsten van hier.. wilden hun niet doorlaten... en een keerde terug.. en een onder ging ervandoor door de achterdeur..

P: Maar Santos gaf ons goede informatie over Fleta.. alles wat er gebeurd was.. dat zei hij.. dat zei Santos.. Ik zal.. ik zal ook niets goeds van Fleta zeggen, he.. no.. niets.. hij deed niets voor het dorp.. niets, niets, niets..

Hij kon goed zingen, si... maar verder niets.. Hij had z'n kwaliteiten.. maar hij heeft niets voor het dorp gedaan..

F: Hij had eens een bijeenkomst georganiseerd.. een feest..

P: Ah.. dat was in het huis van Josefina.. por allí.. toen had die nog de discotheek.. de eerste.. En daar was een groot terrein en dat vulde zich helemaal.. en daar organiseerde hij una verbena.. en daar kwamen alle señoritos.. van deze dorpen... maar van het dorp.. niemand..

H: Dat is toen alle banden lek gestoken werden?

(Gelach alom)

P: Toen was ik elf jaar, niet ouder..

F: Je moet toen ouder geweest zijn..

P: No.. Francisco..

F: Maar ik was hier nog niet.. ik was er niet..

P: Maar hoe oud was je toen dit gebeurde?

F: 16...

P:.... nou dan zeg ik niet zoveel meer..

(dit ruzietje gaat nog even door, een pauze..)

H: Maar jij Francisco was niet in het dorp toen dit gebeurde?

F: Toen dit met Fleta.. nee.

P: Maar wat ik wilde zeggen.. is dat Santos.. hoe slecht hij ook was.. wat hij niet allemaal voor slechts gedaan heeft.. dat toen ze hem interviewden over Fleta.. hij de waarheid heeft gezegd.. Hij zei dat Fleta niets goeds voor het dorp had gedaan.. niets..

H: Hij had dus ook zijn goede momenten, Santos..

F: Maar dit is nog maar vier jaar geleden..

P: Het is kort geleden dat ze hem kwamen interviewen.. maar hij heeft meer slechte dingen gedaan..

H: Ja.. dat vertelde hij..

Ik heb nog een vraagje, Francisco.. Heb je op straat gespeeld en weet je nog welke spelletjes je deed?

P: Hij.. heel weinig..

F: Pues... als jongetje.. zingen... naar de tango.. (ha, ha) Ik herinner me.. dat ik eens mee moest dansen (vrij vertaald) en ik kreeg een trap van rechts.. en ik viel languit op de grond.. Cariñoso.. gaan we naar de viñas.. wordt er een tango gespeeld.. ik word meegetrokken.. en val op de grond.. Me cargo en.. en ik kneusde m'n rechterhand (?)....

H: Spelen deed je misschien meer tijdens je werk, toen je klein was?

F: Nee.. van spelen herinner ik me niets.. Ik herinner me alleen maar dat ik schapen moest hoeden..

P: Met 8 jaar ging hij al werken..

F: Si.. s'middags... wanneer ik teruggekomen was.. waren er wel

een avonden dat ik uitging.. eh.. por allí.. de straat op.. bij de trappen van het café.. por.. allí.. met vrienden.. uit Jaca(?)

H: Hier in het centro obrero?

F: Si..

P: Dat was voor de ouderen.. de oudere arbeiders..

F: Het werd gebruikt voor alles.. voor allemaal.. alle desgraciados..

P: De ouders.. zoals mijn moeder.. mijn vader..

F: M'n ouders...

H: En de jongeren, waren kwamen jullie bijeen.. In dit.. hier..

P: En dan had je nog een ander café.. en daar gingen de anderen heen..

F: La agrícola.. in het huis van Sagarra.. daar gingen alle rechtsen heen..

H: In het huis waar Sagarra vroeger woonde, tegenover de discotheek?

P: Daar had hij een bar.. eerst was die boven.. en later beneden..

F: En antes, vroeger gingen we daar allemaal heen.. iedere dag..

P: Want de Sagarras in de eerste jaren.. vertoonden ze er films en alles.. zo waren ze.. Maar daarna veranderden ze?

H: Wanneer was dat? Zijn ze van jasje (kleur) veranderd?

P: Nee.. mira.. Ik heb het over de periode dat ik zo'n dertig jaar was.. toen gingen we daar steeds naar de film.. We hadden daar van alles.. we gingen daar naar de film.. naar de bar.. die hadden ze beneden.. ik ging niet naar de bar, no.. die bezocht ik niet.. Maar de film was iedere zondag.. en soms zaterdagavond.. daar gingen we heen.. En het was er altijd vol.. want.. vamos.. omdat er geen televisie en niets was.. dus was de filmzaal vol..

H: Toen waren er geen verschillen meer tussen de rijken en de armen?

P: Toen was dit al wat aan het voorbijgaan.. Natuurlijk rekenden ze in hun voordeel, calculaban, en in dat van de hunne.. maar er waren al wat jaren verstreken.. iedereen praatte al weer tegen je.. en we gingen al weer allemaal samen.. zie je.. Maar..

H: Dit is dus allemaal na de oorlog?

P: Si, si, si.. Maar de eerste jaren nadat de nationalen binnen waren getrokken.. dat is wat ik je verteld heb... dat was toen die dingen gebeurden..

H: En voor die tijd.. waar kwam de jeugd toen bij elkaar, in het centro obrero?

P: .. en in het paleis.. want dat was van de parceleros.. opdat je het begrijpt.. En daar was een prachtige zaal.. vanaf de ingang tot het gedeelte achter.. dat was een grote zaal, salon.. En daar gingen onze jongeren heen.. de zondagen.. met een grammofoon.. pues... hadden ze bal.. en daar gingen we heen..

H: En de kinderen van rechts?

P: Naar een andere balzaal..

H: In het huis van Sagarra?

P: Nee, ze hadden toen een andere plaats. Het grote huis.. aan de weg.. naast de (onduidelijk).. in casa Colomo.. daar hadden zij hun balzaal.. voor de oorlog..

F: Maar voor de oorlog.. veranderden ze... met San Miguel... hadden ze daar vaak bal.. en de dagen van San Miguel.. hadden ze dat op het plein..

P: Dat hadden ze heel vaak.. bal op het plein..

F: Ik was op zo'n feest.. en m'n broer.. ik betaalde een duro... om er te mogen zijn..

P: (Over het feest en het paleis, onverstaaenbaar) Maar jij hebt dat niet gezien (tegen Francisco).

H: Je bent niet heel lang in dit dorp geweest, he? Tijdens de oorlog ben je hier niet geweest?

F: Tijdens de oorlog.. nee..

H: Alleen na '33 om je vader te helpen?

F: Alleen toen maar.. En toen de fiesta mayores plaatsvonden.. en ze het plein versierden... en in het paleis..

P: En toen met de oorlog begonnen de discussies (over het paleis)..

F: En na de oorlog... altijd op het plein..

H: toen ze de grond van Solferino verdeelden, kreeg iedere man die boven de 21 was een stuk grond, nietwaar. Heb jij niets gekregen?

P: Nee, hij was nog niet oud genoeg.. 't was vanaf je 23ste.. Iedereen die 23 jaar was kon een perceel krijgen... maar omdat hij dat nog niet was gaven ze hem het niet..

F: Later gaven ze me wel een perceel.. maar toen kwamen de nationalen al.. De grond.. het perceel.. daar boven in de monte... maar dat was niet wettelijk vastgelegd... en toen kwam de oorlog.. pues.. nada.. alles verloren..

H: Ze namen toen alle percelen van de familie in beslag?

P: Claro.. Bij ons thuis hadden we er twee.. een van m'n ouders en een van m'n broer.. en daarna geen een meer.. Nu wel.. nu hebben we er twee.. maar die zijn van een andere familie.. (van de schoonzoon)..

F: En die hebben ze gekocht.. En die van vroeger kon je niet kopen..

P: Je kon ze niet verkopen want ze erfden ze.. van vader op zoon.. Maar daarna.. met alles wat er gebeurd is.. bleven wij zonder ..

H: En ze namen ze zo zonder meer in beslag, zonder probleem?

F: eh.. zonder problemen...

P: Omdat het oorlog was.. en al die dingen gebeurden.. en omdat ze er niet waren.. velen zaten in Frankrijk...

H: Maar Francisco was niet in Frankrijk..

P: Maar hij was niet in het dorp..

H: En je broers ook niet?

P: Si.. m'n broers zaten allemaal in Frankrijk.. twee.. Maar het perceel van de abuelos... dat lieten ze intact.. dat is wat nu (?) heeft.. En dat van de andere broer.. omdat de abuelos.. z'n ouders het niet konden bewerken.. gaven ze het aan een ander.. Want als je het niet kon bewerken... namen ze het ook af.. en vaak gaf je het gedwongen af.. want het moest betaald worden..

H: Ik ken mensen die teruggekomen zijn en die ze het toch afgenomen hebben?

P: Si.. er zijn er drie of vier van wie ze de grond later afgenomen hebben..

F: En anderen die helemaal het dorp niet uitgeweest zijn.. hebben ze ze ook afgenomen..

P: Zoals bij de suegra van Sagarra.. Je weet waar Sagarra woont.. naast de kerk.. met z'n vrouw en z'n schoonzus.. van die schoonzus hebben ze het perceel in beslag genomen.. Sagarra was toen nog een kind.

H: Ik dacht dat die familie rechts was..

P: Ze waren links.. allemaal links.. haar familie.. en ze namen ze ook allemaal af.. En z'n vader had helemaal niets.. de vader van die chico.. (Uitleg wie de broer van Josefina is.. woont aan

de carretera...etc.)

En Sagarra... de eerste jaren.. ontving veel kranten uit Frankrijk, he.. zoals de CNT.. en zo..

H: Deze José?

F: Si, si..

F: Se volvió mucho... hij is erg omgedraaid... maar de laatste tijd... (onverstaanbaar) Maar hij heeft veel... voor het dorp.. Ze stuurden hem de kranten op.. en hij ging daar vaak heen en kocht ze..

F: Het waren z'n idealen.. maar in het dorp begrijpt men dat niet.. Hij heeft z'n idealen.. maar in het dorp.. omdat z'n ouders... van de andere partij waren.. misschien z'n broers ook.. ik weet het niet...

H: Hij vertelde me inderdaad dat hij ook met Carrasquer had gesproken over z'n ideeën.

F: Dei.. Carrasquer..

F: Hij was erg revolutionair..

F: De broer van Presen was daar.. Presen ken je toch, he..

F: Wel.. hij was 4 jaar geleden.. toen hij hierheen kwam.. aanwezig bij de maaltijd op het plein.. Félix Carrasquer..

H: Was Félix hier ook?

F: En de meesters lazen wat gedichten van hem voor.. hele goede.. De gedichten over de Cinca..

H: Om over je leven verder te gaan.. met jou wil ik ook nog een keer praten (Pilar), want je hebt verhalen, mevrouw..

Wanneer ben je hier in het dorp teruggekeerd?

F: In '47. Met tien jaar waarin dat alles gebeurd is.. kon dat hier niet..

H: Hoe trof je het dorp toen aan?

F: Ehe.. No había que encontrar, pues a misa .. ik had niets te vertellen.. pues.. op naar de mis(?).. Iedereen.. de mensen pues.. iedereen.. pues.. maar toen zeiden ze niets tegen me.. Op een dag.. de guardia civil.. ik ging een pas ophalen om die je nodig had om naar buiten het dorp te vertrekken.. en zo, por allí.. als je weg wilde moest je een pas hebben.. en ik ging er heen om ze hem voor me te laten maken voor de dag dat ik hem nodig zou hebben.. (onduidelijk).. En toen.. zei hij tegen me:.. 'hoe heet je..?' 'Zus en zo.. fulano y tal..' en hij ging naar boven en kwam naar beneden met een kolonel.. cabreando, whap.. ze waren kwaad.. Aurora was daar.. die woont nu in dat huis daar.. ze was daar.. want ze werkte daar.. en ze zegt.. ik dacht dat ze je zouden gaan slaan.. si.. Ze zeiden: 'waarom bent u zich niet komen melden toen u in Albalate kwam.. heeft u zich niet gemeld?' 'Omdat dacht dat dat niet hoefde.. want ik ben niet.. vervolgd.. noch heb ik in de gevangenis gezeten.. of ben ik voor de rechtbank ergens van beschuldigd.. En ik kom... en ik kom naar de burgemeester... en ik heb het tegen de burgemeester gezegd.. ik kom.. en nee.. daarom ben ik niet hier geweest..' Dus uiteindelijk deden ze me niets.. maar in het begin.. jodo.. ik dacht dat die man me in elkaar wilde slaan....

H: Waar woonde je toen? Woonde je toen al hier?

F: In het huis van m'n moeder woonden we toen.. Waar Maria nu woont..

H: En María woonde er toen ook?

F: Ja zij was er ook..

H: En met José..

F: Toen zij trouwden gingen wij eruit.

F: Nee, daarvoor al..

H: Jullie hebben je voor de oorlog verenigd... en na de oorlog moesten jullie trouwen?

P: Si..

H: Dat was dus vrije liefde in de praktijk?

P: Claro.. En er waren er veel zo..

H: Hier in het dorp?

P: Ja.. er waren geen curas.. dus mira.. niemand..

H: Waren er geen curas?

F: Maar er waren rechters...

P: Claro.. er waren rechters... maar daar gingen wij niet heen.. Het huwelijk is hetzelfde..

H: Kwam het hier in het dorp voor dat men bijvoorbeeld de kinderen door het comité van de CNT liet dopen?

P: Nee..

F: Door de gemeente.. el ayuntamiento..

P: Er waren hier voor de oorlog echtparen die trouwden por lo civil.. een burgerlijk huwelijk sloten.. Een hier.. en in Lérida zijn anderen getrouwd.. Eso.. la Carmeta.. en z'n zwager.. volgens mij zijn die por lo civil getrouwd.. volgens mij wel.. Mercedes ook.. en La Josefa.. (en nog wat gegevens..)

H: Jullie moesten trouwen toen jullie hier weer waren, na de oorlog?

F: Na de oorlog, hombre... si.. Na de oorlog zijn we getrouwd.. om.. om.. de mensen.. om iets anders niet.. voor de kerk...

H: Over de kerk, gingen jullie voor de oorlog naar de kerk?

F: No.. no..

H: Je ouders ook niet?

F: Oh.. m'n ouders ook niet..

P: Zij weinig, maar ik veel.. we waren nog kinderen..

F: Toen we nog kinderen waren.. voor de oorlog en por allí.. een paar jaar voor de percelen en por allí.. ging iedereen naar de kerk.. en bovendien de missen zolas ze die gaven met...

P: Voordat ik naar Terrasa ging.. ging ik er iedere dag bij de mis zingen.. alle dagen.. Alle dagen dat ze eso.. deden.. Alle dagen.. de zondag.. de gloria.. Maar toen ging ik naar Terrasa.. en daarna kwamen al die dingen... als '33... en daarna de oorlog.. (onduidelijk).. adios, madre....

H: En dat was heel gewoon.. niet meer naar de kerk gaan?

P: Claro..

H: Waarom? Geloofde je ook niet meer in god?

F: Ik heb nog nooit geloofd.

P: Ik geloof.. en ik geloof niet.. ik weet niet hoe ik het je uit moet leggen.. Er moet iets zijn dat groter is dan wij.. er is iets dat meer kan dan wij.. het weer of wat dan ook.. waar of niet.. Ze zeggen dat je gestraft wordt.. maar dat van straffen.. daar geloof ik niets van.... Want er zijn er die.. heel heel goed zijn geweest.. en die zijn ik weet niet hoe erg gestraft, como nada... En er zijn er die heel slecht, heel slecht waren.. en die hebben het erg goed gehad.. En daarom geloof ik niets van de straf.. ni hablar..

H: Dus God niet..

P: Daarvan.. niets.. dat is een zaak voor iedereen persoonlijk.. of men gelooft of niet..

H: En de kerk.. hoe zie je die?

P: Eh.. ik.. die wil gaan, die gaat maar.. maar ik ga niet.. mij trekt het niet..

F: Maar de chicas..

P: Als er een begrafenis is ga ik niet.. omdat ik niet kan..

F: .. als jullie gaan... dan ga je.. zo niet.. dan niet.. we hebben nooit gezegd dat ze niet mochten gaan..

P: .. en de crios hetzelfde... als jullie willen.. ga dan maar..

F: .. en ze zeggen wel eens.. je loopt nooit met ons mee naar de mis.. Dat is hetzelfde thema.. niet omdat ik niet zover kan lopen.. maar ik ben er nooit geweest....

P: Maar toen.. met die sociale bewegingen en zo.. por allí.. sacó mucha fé.. verloren velen het geloof.. velen.. velen.. En tegenwoordig.. de mensen van nu.. verliezen, se estan quitando fé.. ook vaak het geloof.. door de veranderingen.. bij de curas.. nietwaar..

F: Maar dat was een revolutie.. die bewegingen en alles..

P: Maar de veranderingen.. want voorheen.. vroeger.. oi.. zonder mantilla.. sluier.. beging je een zonde.. en zonder kousen..

ojo.. En tegenwoordig.. geen kousen.. geen mouwen.. geen sluier.. maar dat is de werkelijkheid.. (?onduidelijk)..

H: Jullie hebben dus voor de oorlog een zeer vrije periode meegemaakt, vergeleken met daarna.. Was dat niet bijna een straf?

P: Claro.. want na de oorlog.. ging je .. ook al wilde je niet.. ze verplichtten je ertoe..

De kleindochter wordt begroet, tevens einde van de eerste kant bandje..

H: María, ken je de geschiedenis van je grootouders?

M: Hombre... algo... Ik heb de bankbiljetten gezien van toen hij in Valencia was.. hele oude....

P: Heb je die nog nooit gezien.. biljetten van voor de oorlog nog.. Heb je die nog nooit gezien?

H: Nee..

En ze worden door María binnengebracht..

Grote biljetten die tijdens en na de revolutie en de oorlog niets meer waard waren. Franco veranderde de biljetten opnieuw. Goede kwaliteit papier.

H: Was 100 pesetas veel geld?

P: Hij verdiende 10 pesetas per dag.. dus je kan wel nagaan hoeveel geld dat is..

H: Jullie waren bijna miljonairs..

F,P: Hahaha.. hombre.. zoveel is het ook weer niet..

H: Tijdens de revolutie konden jullie het ook niet uitgeven?

P: Hombre.. Toen de nationalen binnentrokken waar hij toen zat.. wat zou hij daar kunnen uitgeven.. En ons geld.. dat was hetzelfde.. we brachten het naar het gemeentehuis.. en we zagen er niets meer van.. het was met ons hetzelfde.. ze zeiden dat ze het zouden wisselen en we zagen het nooit meer terug.. En velen he.. Maar de anderen..

F: Enkelen gaven ze het wel.. hier niet.. maar op andere plaatsen gaven ze wel eens het wisselgeld..

P: En hij.. toen hij met de biljetten kwam.. de oorlog was al afgelopen.. en hij ging ze ergens inwisselen...

F: .. ik wilde ze inruilen.. maar dat deden ze niet.. Dat is waar we de biljetten opgenomen hebben... ze hadden ze ons gegeven..

P: ... dat wel.. als ze ze uitgegeven hadden voordat ze hier naartoe gekomen waren... dat wel.. Maar zo niet.. niets werd er voor gegeven.. ze lieten je er naar raden.. adivinar..., je kon er naar fluiten..

F: Pues, mira.. we zaten daar samen en we hadden nog geen real.. niets.. Ik vertrok uit, ik zat in Valencia (nduidelijk) zonder

geld.. Ze gaven me rijst.. een familie.. daar woonde ik en ze onderhielden ons.. tijdens.. totdat we weggingen.. vanaf ik ze leerde kennen.. ze onderhielden ons in bijna alles, nos mantenian en casi todo.. Ze waren.. het was een oom.. een broer.. een primo hermano.. van de broer van m'n moeder... Een broer niet... een cuñado.. Familia.. En yo.. claro... toen ik de brief ontving.. in het huis waar ik woonde in Valencia.. pues, me encia la roque (?) Ik zei.. asi.. ze zijn zo ver weg en por alli.. iets.. Toen ze hoorden dat ze me daar zochten..

P: se espantaron..

F: ze waren verschrikkelijk geschrokken.. ze vluchtten weg..

P: .. dat ze hen zouden komen halen.. want ze waren rechts..

F: De abuelo verschool zich in Almoralla..

P: het waren goede mensen maar ze waren rechts.. maar erg religieus.... maar het waren goede mensen, chiquita...

F: ..erg gelovig... En el tio Pepico.. was niet meer... dan met eso.. dan met de kerk.. met de mis.. en die had zich verborgen.. omdat ze hem kwamen zoeken.. halen..

P: Ze waren allebei erg religieus en toen ze de kerk in Valencia leeg hadden gehaald.. ik hoef je verder niets meer te zeggen.. he..

Ze waren erg religieus.. en zeer goede mensen.. heel erg.. dat zeg ik je..

F: En ik.. pues.. ik kwam daar aan en m'n tante.. en er was nog de abuela.. en een meisje.. dat 17 of 18 jaar was.. la Fifi.. la chiqueta.. En ik zei...: 'en hoe gaat 't met het eten?' zei ik.. 'met het brood?'.. 'Oh', zei ze.. 'slecht.. Brood hebben muy poquet.. heel weinig..' Ze zaten daar verstopt.. want ze waren erg bang.. En ik zei: 'morgen om zo en zo laat ben zal ik daar en daar zijn', in een bakkerij.. in Valencia.. Ik moest er brood halen voor de compagnie.. alle dagen.. En ik zei: 'komen jullie .. want van dan tot dan.. ben ik alleen.. En daarna... kunnen jullie doen.. wat jullie goed lijkt.. ' Con que.. yo.. pues bueno.. Si, si.. en op het tijdstip dat ik aankwam was zij er al.. Con que.. ik zei tegen de bakker...: 'dit meisje geef je twee chuscos (?) iedere dag..' zei ik.. 'Geef ze haar en schrijf maar op mijn rekening wat ze willen hebben (?onduidelijk)'. Con que.. ze pakte ze aan en ging weg.. En.. en iedere dag kwam ze er brood halen.. en toen..... en toen we het brood afrekenden.. zei ik.. 'twee erbij'.. en hij zegt.. 'nee die reken ik niet'.... Pues.. claro.. a él.. cuando estaba (?onduidelijk).. había otra.. En.. als we.. als we een goede maaltijd klaarmaakten.. voor onzelf.. dan kwam hij eten.. We hadden eens een schaa.. dat hadden we geruild met olie.. en toen kwam hij mee eten.. de teniente... en nog een of twee..

P: Es que.. hij werkte in de keuken... weet je.. in de keuken van de intendencia... zegt men.. en al de maaltijden maakte hij.. waar ze ook waren..

F: Si.. y claro pues.. dat meisje kwam het iedere dag halen.. En op de dag dat we een volledig rantsoen kregen.. gaven ze haar het hele rantsoen.. en als we een half rantsoen kregen.. dan gaf de een of de ander haar wat.. Se alimentó.. met brood en honing. En iedere maand.. namen ze een officieel rantsoen, zoals ze dat noemden, mee.. ze namen een garafeta olie...

P: Begrijp je dat? Iedere soldaat kreeg een rantsoen.. of hij teniente of wat dan ook was.. En er was er wel een die dat niet aannam.. en dat was dan voor een ander.. en dit was toen voor die señor en z'n familie..

F: De teniente.. de teniente had tegen ons gezegd.. als een van jullie.. een familielid heeft die het nodig heeft.. neem het dan maar mee.. Je nam het mee voor de prijs die ze rekenden.. y está..

H: Met geld..

F: Claro.. met het geld dat we toen hadden.. En op een dag meldde zich iemand.. die wilde wat meenemen.. eso.. Dat kon niet.. want je dacht er niet aan om zomaar iets van iemand af te nemen.. en mee te geven.. Eerst iets meenemen.. dan betalen en dan iets anders meenemen... dat kon niet.. Conque.. cogó, hij nam een officieel rantsoen.. dat bestond uit zes blikken melk.. twee kilo.. suiker.. twee kilo.. of rijst.. of bonen.. twee kilo kabeljauw of vlees.. van alles een beetje.. dat was een officieel rantsoen.. voor iedere maand.. Con que.. dat werd in een doos gedaan.. en dan werd een kabeljauw bijgedaan die een of twee kilo woog.. Asi.. (onduidelijk, door elkaar heen gepraat..)

En het kostte me.. een rantsoen kostte me.. 52 pesetas.. 52... (gaat door over een onvoorstelbaar grote kabeljauw voor een oude vrouw; hij vergeet z'n mond open te doen met praten.. een onverstaanbaar stuk)

Zes blikken melk.. stel je voor.. voor dat je die op had.. je hield er aan over.. voor de hele maand.. en twee kilo suiker.. twee kilo olie.. eh.. twee de eso... conque.. eh hij zegt...'hoeveel kost dat'.. en ik zeg.. 'dat kost niets'.. Geld hadden we niet nodig.. Wat wel valga, waardevol is.. is.. (wijst naar z'n mond).. comida.. Conque.. hij haalde een waardebon tevoorschijn.. en zei.. 'dit is 52 pesetas waard'.. eh.. ba.. 52 pesetas..

F: Het is na het eten.. dan praat hij altijd zo moeilijk.. slaap..

F: Je kan je niet voorstellen hoe blij die vrouw was.. Daar was ook... dat meisje.. een zus van.. de moeder van Fina..